

industrializace a urbanizace, což se projevuje přesunem pracovních sil ze zemědělství a lesnictví do sféry průmyslu a stavebnictví a do sféry služeb. Tyto změny vedou k jinému způsobu života, a tedy i k jinému přístupu k plánování rodičovství. Současně působí i faktory docházky do zaměstnání mimo místo bydliště (až 45 %), snaha po zvýšení životní úrovně rodiny, kvalifikace žen a rozvoj služeb. V tomto komplexu faktorů je třeba hledat příčiny, pro něž Československo dosáhlo v letech 1969 až 1970 nejnižší porodnosti vůbec a počet dětí na jednu rodinu představoval 1,3–1,4, to znamená, že v řadě míst se nedosáhlo ani prosté reprodukce. Po populačních opatřeních strany a vlády došlo v r. 1970–1971 k určitému zvýšení porodnosti, ne však podstatnému. Jednou z klíčových otázek řešení populačního vývoje v ČSSR je otázka vyřešení konfliktu rolí žen.

Vliv ekonomické aktivity matky na diferenciaci podmínek života rodiny byl název příspěvku O. Tosecké z Výzkumného ústavu životní úrovně v Bratislavě. Referentka se soustředila na vztah ekonomické aktivity ženy a velikosti rodiny a podrobně se zabývala dvěma vývojovými trendy: a) s růstem ekonomické aktivity ženy klesá porodnost; b) s růstem počtu dětí klesá ekonomická aktivita ženy.

Výzkumy ukázaly, že rodiče většinou plánují dvě děti bez ohledu na to, je-li žena zaměstnána či nikoli. Jako důvody pro menší počet dětí byly uváděny: 1. špatná finanční situace, 2. věk, 3. snížení životní úrovně, 4. zdravotní důvody, 5. problémy s dítětem při jeho umísťování do společenských zařízení, 6. bytové poměry.

Referentka závěrem zdůraznila, že potřeba ekonomické aktivity ženy je dnes nesporná a že zlepšení podmínek v rodině závisí od účinných opatření společnosti.

A. Tonhausarová se ve svém referátu *Služby pro rodinu a děti* dotkla některých palčivých problémů budování a rozmísťování zejména předškolních dětských zařízení. V důsledku nedostatečných demografických analýz došlo k nerovnoměrnému budování těchto zařízení, na což doplatili nejvíce obce s 500–2000 obyvateli; v Čechách je situace o něco lepší než na Slovensku. Největší problémy jsou s jeslemi, lepší situace je v oblasti mateřských školek, které v současné době může navštěvovat 57,6 % dětí. Veřejné stravování v mateřských a základních devítiletých školách může využít 50 % dětí. Je třeba, aby celý komplex těchto problémů byl řešen za účasti expertů z různých oborů.

V posledním referátu semináře se V. Michalová zabývala otázkami *služeb ulehčujících domácí práce* a poukázala na řadu nedostatků v této sféře, které jsou patrné i z hlediska mezinárodního srovnání.

Přednesená témata byla základem plodné diskuse, orientované především k otázkám ekonomické aktivity žen a společenské po-

moci, výchovy k rodičovství a citové výchovy dítěte.

Antonín Gazdík

Sociologické proměnné v postojích rodičů k výchově dítěte

Informace o některých západních a našich výzkumech

Téměř všechny teorie osobnosti vycházejí z předpokladu, že sociální podmínky rodiny jsou pro vývoj dítěte základní. Byly například prokázány významné vztahy mezi tělesným zdravím, inteligencí, jazykovými schopnostmi, delikvencí a sociálním postavením rodiny. Uvádíme zde výsledky studií, které vztahují sociologické proměnné k rozdílům v rodičovském působení na dítě. Výzkumy s tímto zaměřením provedené v našich kulturních podmínkách jsou velmi vzácné, je pravděpodobné, že srovnatelné výsledky — budou-li zjištěny — se budou odchýlovat od trendů, které uvádí zahraniční badatelé, zejména američtí.

Není jisté nutno zdůrazňovat, že budeme-li chtít dospět v sociálních vědách k obecnějším závěrům o vztazích mezi socializací dítěte a sociálním postavením rodiny, bude nutné nejen zjišťovat situaci v různých společnostech na podkladě srovnatelných metod, ale vycházet ze širšího sociálního zařazení rodičů ve struktuře dané společnosti. Proto uvedeme nejprve výsledky některých metodologicky významnějších studií provedených na americké populaci a pak některé dílčí výsledky provedené v našich kulturních podmínkách.

Američtí autoři vycházejí převážně z údajů od tzv. středních vrstev, eventuálně z jejich srovnání s tzv. nižšími sociálními vrstvami pracujících. Tohoto pro naše podmínky neadekvátního výrazu se při diskusi výsledků amerických studií přidržujeme z toho důvodu, že sociální struktura kapitalistické společnosti není v žádném směru srovnatelná se socialistickou sociální strukturou a stěží bychom hledali výstižnější jednoznačné označení. Kdyby se nám to podařilo, hrozilo by nebezpečí automatické generalizace zjištěných vztahů na naše zcela odlišné sociálně ekonomické a kulturní podmínky. Tato problematika byla nedávno podrobně diskutována na stránkách tohoto časopisu J. Houškou.¹

V západních výzkumných přístupech neexistuje dosud jednotka, pokud jde o volbu proměnné, jež by byla nejlepším ukazatelem sociální a kulturní úrovně rodiny. V mnoha studiích je hlavní pozornost věnována vzdělání a povolání nebo příjmu otce, v jiných se věnuje pozornost jen vzdělání matky. Sledování samotného vzdělání matky však není postačující, neboť se ukazují velké difference v postavení rodiny podle povolání otce. Zuckerman a jeho spolupracovníci [12] zjistili, že povolání a úroveň vzdělání rodičů matky jsou mnohem důležitější než vzdělání matky samé.

¹ Houška, J.: *K přístupům marxistické sociologie k analýze socialistické struktury*. Sociologický časopis, 8, 1972, č. 5, s. 494–505.

Nicméně prokázali, že vzdělání matky a povolání otce vysvětlují asi 45 % variance v základní dimenzi rodičovských postojů, označované jako „autorita—kontrola“.

Výsledky berkeleyské vývojové studie [1, 2] prokázaly u matek s vyšším socioekonomickým postavením mírnou tendenci k větší věrnosti, k většímu porozumění a laskavějšímu akceptování dítěte, zatímco u matek s nižším sociálně ekonomickým postavením byla zjištěna tendence k podrážděnosti, omezování a trestání dítěte. Tyto tendence se projevovaly jak v období prvních tří let, tak i později mezi 9. až 11. rokem dětí. Diference byly mnohem více patrné u chlapců než u děvčat. Mimoto se objevil rozdíl v dimenzi „autonomie—kontrola“ také podle pohlaví dítěte v závislosti na sociálním postavení rodiny: Mali chlapci ze sociálně lépe situovaných rodin a malá děvčátka z rodin s nižším sociálním postavením měli více svobody a autonomie než opačné kategorie téhož pohlaví.

Vliv sociálního postavení rodiny na výchovu dítěte, jak byl zpracován v americké literatuře do roku 1958, analyzoval Bronfenbrenner [4]. Ze zdanlivě protikladných nálezů mnoha studií abstrahoval zřetelnou změnu, k níž došlo ve výchovných technikách středních vrstev v předcházejících 25 letech. K obdobné změně došlo i v dělnických rodinách, ale s několikaletým zpožděním; před 25 lety rodiče střední třídy více omezovali své děti než dělničtí rodiče, v současné době jsou však již zase povolnější; vzdálenost mezi oběma kategoriemi rodičů se však v tomto směru stále zmenšuje. Bronfenbrenner vysvětluje změny ve výchovných metodách středních vrstev převážně vyšší vzdělaností matek. Řídí se prý více radami odborníků, kteří v poslední době doporučují demokratické a permissivní výchovné metody spíše než metody omezující a autoritativní. Na tyto vlivy podle autora nejlépe reagují vzdělané matky, v důsledku působení školy a časopisů pro ženy. Matky v dělnických rodinách jsou prý v důsledku nižšího vzdělání méně responzivní vůči komunikačním prostředkům, a tudíž se poněkud opoždějí v aplikaci proklamovaných metod.

M. Kohn [5] však považuje takový výklad za zjednodušený. Diference ve výchově dětí v různých třídách připisuje převážně odlišným hodnotám, které jsou výrazem odlišných životních podmínek těchto tříd. Tento výklad také nepřímou potvrzuje empirická práce Walterse, Connorové a Zunicha [10]. Autoři v experimentální situaci zjišťovali, zda citlivá reakce na rady a kritiku odborníků se objevuje u matek s nižším sociálně ekonomickým postavením; v podstatě opakovali klasický experiment Merrillové [8].

Výsledky jejich zjištění byly podobné: u matek v experimentální skupině došlo k významnému zesílení kontaktujícího, strukturujícího a direktivního chování, když experimentátor vyjádřil zklamání nad výkonem dítěte v předchozím sezení. Když však srovnali výsledky svého seřazení se zjištěními Merrillové, která sledovala rodiny středního a vyššího sociálně ekonomického postavení, zjistili, že matky ve výzkumu Merrillové vyka-

zovaly téměř 4krát vyšší direktivní chování, 9krát častěji svým dětem pomáhaly, 5krát častěji strukturovaly chování svých dětí a 3krát častěji je poučovaly. Poměr časových jednotek trávených interakcí při hře byl téměř 250 : 1, matky z nižších sociálních vrstev si se svými dětmi hrály jen velmi málo.

Materiály z longitudinálního výzkumu Felsova výzkumného institutu analyzovali E. Watersová a V. J. Crandal [11]. Byla sledována tři časová období: kolem roku 1940 (N = 40 matek), kolem roku 1952 (N = 32 matek), kolem roku 1960 (N = 33 matek). V těchto třech časových obdobích nebyly zjištěny žádné významné korelace mezi pečujícím a láskyplným chováním matek a sociálním postavením rodiny. Významné vztahy se však objevily v oblasti matčiny restriktivnosti: matky z rodin s vyšším sociálním postavením používaly méně diktátorských metod a mírnějších trestů při výchově dítěte.

Tito autoři věnovali pozornost též změnám, k nimž došlo v mateřském chování během sledovaných dvaceti roku. Abstrahovali dva trendy:

1. Kurvilineární, charakteristický pro „permissivní období“, které dosáhlo vrcholu na počátku padesátých let. V této době sledované matky projevovaly nejvíce pečujícího a láskyplného chování vůči svým dětem a snažily se jim pokud možno maximálně zdůvodňovat požadavky, které na ně kladly. Skupina matek z výzkumu prováděného kolem roku 1960 se blížila skupině matek z výzkumu prováděného kolem roku 1940, obě vykazovaly méně pečujícího a ochranného chování.
2. Progresivní, charakteristický pro stupeň nátlaku, jehož matky používaly při výchově. Tento nátlak se od čtyřicátých let postupně snižoval, matky přestaly vyžadovat na svých dětech okamžitou poslušnost, začaly užívat mírnějších trestů a méně restriktivním způsobem byla regulována činnost dítěte.

Promítnutí uvedených diferencí ve výchovných postojích rodičů do percepce dítěte zjišťoval Rosen [9]. Sledoval skupinu 367 chlapců ve věku 9 až 11 roků. Respondenti popisovali na šestistupňové škále chování svých rodičů ve 21 kategoriích, které byly trsovou analýzou rozděleny do tří základních faktorů: „kompetence“, „jistota a bezpečí“, „akceptace a zájem“.

„Kompetence“ rodičů zahrnovala kategorie rodičovského chování vyjádřené pojmy rázný, úspěšný, citlivý, citlivostivý. Chlapci ze středních sociálních vrstev významně častěji takto charakterizovali své otce. Podobné rozdíly se projevovaly i u matek, nedosáhly však statistické významnosti.

„Jistota a bezpečí“ byly — podle percepce dětí — uváděny méně často u rodičů s nižším sociálně ekonomickým postavením. Otcové byli popisováni jako nervózní, ostýchavější a utrápenější.

V kategorii označené „akceptace a zájem“ rodičů byly rozdíly nejvýraznější. Chlapci ze středních sociálních vrstev častěji uváděli, že jejich otcové se zajímají o jejich výsledky

ve škole i mimo ni a že jsou vůči nim více responzivní, když je žádají o pozornost nebo pomoc. Hodnoty diference pro matky byly na hranici statistické významnosti.

Z této studie lze usuzovat na to, že i když difference v chování matek nedosáhly té výraznosti jako u otců, data získaná prostřednictvím dětské percepce jsou konzistentní s těmi, která jsou získávána přímo od rodičů. Tím se také zvyšuje validita zjištěných vztahů.

* * *

U nás sledoval vztah mezi některými sociologickými hledisky, zejména vzdělaností a zaměstnaností matek a jejich autoritativními postoji vůči jednoráčnímu dítěti Kubička [6]. Autoritativnost byla zjišťována dotazníkem, jehož položky měly zjišťovat spíše pohotovost než frekvenci kontrolujícího chování matky, které bylo definováno jako nucení dítěte k nějaké činnosti, omezování jeho činnosti, trestání (hlavně tělesné), kladení náročných požadavků na dítě, nerespektování jeho individuality, striktní dodržování předpisů péče o dítě. Autor pracoval se skupinou 150 matek, z nichž polovina nebyla zaměstnaná. Nezjistil však statisticky významné rozdíly v postojích matek vůči chlapcům a dívkám, jak by to vyplývalo z jejich odlišné sociální role, dokud nevzal v úvahu také faktor zaměstnanosti matek. Nejvíce autoritativní byly nezaměstnané matky vůči dívkám, a to podstatně více než vůči chlapcům ($p < 0,05$), zejména pokud jde o rozdíl v trestání ($p < 0,005$). U zaměstnaných matek se neukázaly žádné rozdíly v autoritativních postojích vůči chlapcům a dívkám. Když však byly srovnávány postoje vůči dívkám u zaměstnaných matek a u nezaměstnaných matek, objevily se statisticky velmi výrazné rozdíly ($p < 0,005$ pro autoritu, $p < 0,001$ pro trestání).

Autor zjištěné rozdíly interpretuje z hlediska teorie sociální role: nezaměstnané matky se přidržují tradiční koncepce výchovy, že žena má být více konformní a submisivní než muž, tudíž na dívky zaměřují větší tlak než na chlapce. Zaměstnaná matka však již neakceptuje tento postoj, a proto vykonává stejný tlak, pokud jde o konformitu dívek i chlapců (v údajích Kubičky se rysuje dokonce vyšší autoritativnost matek vůči chlapcům než vůči dívkám).

Vzdělanost matek byla posuzována ve třech úrovních: základní škola, střední škola s maturitou, vysoká škola. Vzdělanější matky (s maturitou) byly přísnější než matky, které měly jen základní vzdělání ($p < 0,01$). Když byla samostatně analyzována jen skupina nezaměstnaných matek, objevil se nelineární vztah mezi vzdělaností a autoritativností. Nejprísnejší byly matky s maturitou, pak matky vysokoškolsky vzdělané a nejméně přísné byly matky se základním vzděláním. Kubička tyto rozdíly vysvětluje podobně jako Bronfenbrenner tím, že vzdělanější matky jsou více ovlivněny osvětovou literaturou, která prý u nás doporučuje značnou kontrolu dítěte. To je sice pravda, pokud jde o aspekt důslednosti ve výchově, ale neplatí to už pro aspekt tře-

tání, zejména tělesných trestů. Také zůstává otázkou, proč tedy u nejvzdělanějších rodičů je stupeň autoritativnosti nižší.

Faktor věku matky neměl v této studii vliv na míru jejich autoritativnosti.

Vztah sociologických proměnných a rodičovských postojů k mentálně retardovanému dítěti zjišťoval Brada [3] na skupině 60 dětí a jejich rodičů. Faktor vzdělání se ukázal jako rozhodující při utváření postojů obou rodičů k mentálně postiženému dítěti. Bylo prokázáno, že vzdělanější rodiče nejen dříve zjistili odlišnosti v chování svého dítěte, dříve usilovali o nápravná opatření a dříve vyhledali odborníka, ale také k němu častěji zaujali žádoucí výchovné postoje. Nežádoucí výchovné postoje (zavrhující, rozmazlující) převažovaly ve sledované skupině u dvou třetin rodičů. Zaměstnanost matek však v této studii neměla vliv na rodičovské postoje.

Také Marko [7] nezjistil, že by zaměstnanost matek ovlivňovala adaptaci dítěte ve škole. Dokonce u maladaptovaných dětí zjistil více než dvakrát větší počet matek v domácnosti (29,8 %, proti 12,5 % v kontrolní skupině). Kvalita rodičovského působení je pravděpodobně efektivnější než jeho kvantita. Marko však zjistil, že maladaptovanost byla nejčastější u dětí, jejichž rodiče měli nízkou pracovní kvalifikaci, zatímco relativně přízpusobené děti ve škole měly rodiče převážně se střední a vysokou pracovní kvalifikací. Tato proměnná působí zřejmě prostřednictvím celkové lepší kvality výchovné péče v rodinách s vyšším sociálně kulturním postavením.

Přeslože uvedené výzkumy přinášejí zajímavé informace o zkoumané problematice, představují svým způsobem dílčí pohled. Vysvětlování uvedených rozdílů v přístupu k dítěti mezi společenskými skupinami jen faktorem vzdělání není zcela adekvátní, je třeba vycházet z rozdílných životních hodnot, které reflektují odlišné životní podmínky jednotlivých společenských skupin v konkrétní sociálně ekonomické formaci. Mají-li být vysloveny platné teoretické závěry a praktická doporučení, je třeba, aby tento vztah byl analyzován v kontextu celospolečenského třídního uspořádání a chápán ve své konkrétně historické dimenzi. Takové přístupy dosud postrádáme.

Literatura

- [1] Bailey, N., Schaefer, E. S.: *Maternal Behavior and Personality Development: Data from the Berkeley Growth Study*. Psychiatric Research Reports, 1960, 13, s. 155—173.
- [2] Bailey, N., Schaefer, E. S.: *Relationships between Sociometric Variables and the Behavior of Mothers toward young Children*. Journal of Genetic Psychology, 1960, 96, s. 61—77.
- [3] Brada, V.: *Analýza postojov rodičov k mentálne retardovanému dieťaťu*. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 1967—1968, 3, s. 445—460.
- [4] Bronfenbrenner, U.: *Socialization and*

Social Class through Time and Space. In: E. E. Maccoby, T. M. Newcomb and E. L. Hartley (eds.): *Readings in Social Psychology*. New York, Holt, Rinehart and Winston 1958, s. 400–425.

- [5] Kohn, M. L.: *Social Class and Parent-Child Relationship: An Interpretation*. American Journal of Sociology, 1963, 68, s. 471–480.
- [6] Kubička L.: *Studie matčiny autority k dětem ve stáří kolem jednoho roku*. In: Vl. Tardy (ed.): *K problémům psychologie osobnosti*. Praha, Academia 1967, s. 205–212.
- [7] Marko, J.: *Rodina a vpravenost dítěte do školy*. Psychológia a patopsychológia dítěte, 1967–1968, 3, s. 519–533.
- [8] Merill, B.: *A Measurement of Mother-Child Interaction*. Journal of Abnormal and Social Psychology, 1946, 41, s. 37–49.
- [9] Rosen, B. C.: *Social Class and the Child's Perception of the Parent*. Child Development, 1964, 35, s. 1147–1153.
- [10] Walters, J., Connor, R., Zunic, M.: *Interaction of Mothers and Children from Lower-Class Families*. Child Development, 1964, 35, s. 435–440.
- [11] Waters, E., Crandall, V.: *Social Class and Observed Maternal Behavior from 1940 to 1960*. Child Development, 1964, 35, s. 1021–1032.
- [12] Zuckerman, M., Barrett, B. M., Braigel, R. M.: *The Parental Attitudes of Child Guidance Cases*. Child Development, 1960, 31, s. 401–417.

Anna Koudelková

Prohlášení o vědeckém objevu mentionů

Dne 5. června 1973 přednesl prof. František Kahuda, člen redakční rady Sociologického časopisu, vědecké radě pedagogické fakulty University Karlovy prohlášení o vědeckém objevu *mentionů*, které jsou nositeli *mentálních hmotných pohybů vně* nervové soustavy člověka. Obsah prohlášení je tento:

V Ústavu sociálního výzkumu mládeže a výchovného poradenství se od roku 1968 zabýváme sociálním zráním člověka, jehož *n*-dimenzionální model, vybudovaný na sledování *věkové ontogeneze* dialekticky protikladných sociálních faktorů, jsem v roce 1970 aplikoval na jednodušší, jednodimenzionální model zrání mentálního. Výsledky, které jsme při experimentálním zkoumání a exaktním měření komponent mentálního zrání člověka obdrželi, vedly k závěru, že zabýváme-li se hmotnými pohyby, jimiž je myšlení člověka při duševní práci provázeno, je fyzikální svět pro psychické děje sice základní konstrukcí, ale nikoliv konstrukcí úplnou a dostačující. Tak například fyzikální čas *FC* není kategorií psychickou; aby se jí stal, nemůže být závislý pouze na pohybovém rámci pozorovatele, ale též na psychických

proměnných. Proto jsem definoval tzv. *mentální čas MC* vztahem

$$MC = konst \cdot \frac{FC}{B},$$

v němž *B* je rozsahový faktor zkoumaných mentálních reakcí, měřený kvantitativně počtem úspěšných bodů ve zvoleném testu mentální zralosti, *FC* je časový faktor týchž reakcí, měřící pro každého jednotlivce (respondenta) zvlášť jeho individuální latentní dobu rozhodování při zodpovídání úkolů použitého testu. Lze dokázat, že fyzikální význam rozsahového faktoru *B* je dán výrazem

$$B = konst \cdot E_p,$$

kde *E_p* je *potenění* (psychická) energie, vynaložená na splnění testových úkolů. Zvolíme-li pak po stránce formální *konst* rovnou 1 (čímž zavádíme zcela určitý způsob měření *potenění* energie *E_p*), můžeme z kvantitativního hlediska ztotožnit rozsahový faktor s faktorem energetickým, takže platí

$$E_p = B.$$

Pak ve vztahu pro *MC* je *konst* energetickou konstantou použitého testu.¹

Hlubší analýzou této problematiky jsem došel k těmto poznatkům, pokud jde o procesy provázející myšlení:

1. Psychické pochody uvnitř mentálních struktur, jejichž původ je dán hmotnými elementy živých organismů samých, probíhají u člověka v čase mentálním, který je základní kategorií psychickou.
2. Psychické pochody vně mentálních struktur, jejichž původem (příčinou či následkem) jsou hmotné výtvořky člověka či lidských skupin, probíhají v čase fyzikálním, který je základní kategorií fyzikálního světa.
3. Jen mentální struktury živých lidských organismů mají svůj vlastní mentální čas; všechny neživé výtvořky člověka mají toliko čas fyzikální.

Pak lze prokázat, že zavedení mentálního času jako vlastního vnitřního času lidských bytostí je v souladu s požadavkem teorie speciální relativity; jde o zrelativnění fyzikálního času pro psychické procesy.

Poznali jsme tedy, že vlastní čas *MC* mentálních pohybů plyne při procesu myšlení u kteréhokoliv respondenta jinak než jeho fyzikální čas *FC* na Zemi. Ukázalo se také, že prostor (mentální horizont) a čas (mentální čas) mají ve světě duševních pochodů svérázné vlastnosti, jež by měly být v souladu s vlastnostmi částic, které se mohou ve vlastním vnitřním relativistickém duševním

pochodu pohybovat rychlostí $u = c$, aniž by

¹ Tento zcela nový a ve vědecké literatuře dosud neznámý marxistický přístup k měření času trvání psychických reakcí byl uveřejněn v časopise Československá psychologie, č. 6/1972 pod názvem „Mentální čas jako objektivní vnitřní čas lidských

bytostí“ a je podrobně i s aplikacemi rozveden ve Sborníku vědeckých prací Ústavu sociálního výzkumu mládeže a výchovného poradenství, roč. IV, z roku 1972 pod názvem „Nová metoda měření mentální zralosti člověka“.